

1. Москаленко А.А. Лексика української літературної мови другої половини XIX — початку XX ст. — Одеса, 1970.
2. Москаленко А.А. Українська лексика першої половини XIX ст. — Одеса, 1969.
3. Словарь української мови: В 4 т. / Упоряд. Б. Грінченко. — К., 1958 — 1959.
4. Словник української мови: В 11 т. — К., 1970 — 1981.

Л. І. Синявська

КОНЦЕПТ “СВОБОДА” В ДРАМАТУРГІЇ Л. УКРАЇНКИ

Резюме

У статті досліджуються різні типи концепту “свобода” — фізичний, естетичний, етичний, які у драматургії Л.Українки представлені різними видами сем.

Ключові слова: концепт, свобода, сема, архісема, диференційна сема.

Summary

In this article the author investigates the different types of concept “freedom” (physical, aesthetical, ethical), which are presented in works by L.Ukrainka by various kinds of seme.

Key words: concept, freedom, seme, archseme, differential seme.

Концепт “свобода” відіграє у творчості Л.Українки надзвичайно важливу роль. Він пов’язаний із філософсько-естетичними поглядами письменниці і досить плідно представлений у багатьох її творах. Концепт можна визначити як явище одного ряду з поняттям (внутрішня форма слова концепт і поняття однакова, бо концепт є калькою латинського *conceptus* “поняття”). Однак термін поняття частіше фігурує в логіці й філософії, тоді як концепт все частіше використовується в культурології, мовознавстві, літературознавстві.

Для дослідження тексту художнього твору доцільніше використовувати термін концепт, а не поняття, оскільки воно є похідним від слова концепція, яке включає загальну характеристику світовідчуття автора. У сучасних дослідженнях Ю.С.Степанова концепт визначається як “згусток культури у свідомості людини: те, у вигляді чого культура увіходить до ментального світу людини... й те, за посередництвом чого людина — пересічна, звичайна — сама увіходить до культури, а в деяких випадках і впливає на неї”

[1]. Як бачимо, концепт має складну структуру, а його дослідження в художньому творі передбачає вияв думок автора, зашифрованих у словесному образі.

Дослідниками творчості Л.Українки неодноразово відзначалася поява нового типу героя — інтелектуалізованої особистості, котра прагне не так до задоволення індивідуальних чуттєвих бажань чи реалізації громадянської позиції, як до осмислення морально-етичних проблем. Ця, як правило, внутрішньо сильна, непересічна особистість спроможна створити й розв'язати драматичну колізію; тому її герої глибоко відмінні від оточення, загалу. Ця відмінність підсилюється ще й тим фоном, який своєю духовною ситуацією якісно суперечить духовній ситуації персонажа. Тобто, герої Л.Українки усвідомлюють проблему вільного вибору між добром і злом. Це етична проблема, яка є центральною проблемою драматичного твору, вирішується персонажем найчастіше в межовій кризовій ситуації.

У драматичних творах Л.Українки можна виділити 3 форми концепту свободи, за способом реалізації яких можна характеризувати внутрішню та зовнішню ситуацію персонажа — фізичну, естетичну, етичну. Виходячи з цього поділу, можна виділити й різні типи сем, які наявні в концепті свобода. За основу класифікації сем беремо роботи французьких лінгвістів у сфері структурної семантики, праці В.Г.Гака, які виділяють архісеми (семи, які відображають властивості цілих класів об'єктів); диференційні семи, які складають ядро значення слова і відрізняють значення цього слова від значення інших актантів (сусідів); потенційні семи, які відображають другорядні, деколи необов'язкові ознаки предмета, різні асоціації [2,14]. Саме ці потенційні семи дають можливість творення словесного образу, у них суть авторського концепту, який зв'язаний з його світосприйняттям. Найпростішим типом реалізації авторського концепту свободи є фізична соціальна свобода, яка не обмежується ні фізичним рабством, ні в'язницею, ні хворобою. Фізична свобода проявляється винятково у зовнішній ситуації індивіда, в її основі лежить потреба вільного існування індивіда, не обмежена зовнішнім примусом. Фізичний полон (рабство) для людини буде тимчасовим до того часу, поки в ній живе відчуття внутрішньої свободи. Цей тип свободи представлений у драма-

тичних творах “Вавилонський полон”, “На руїнах”, “В дому роботи — в країні неволі”. Для авторки при цьому є важливим протиставлення масової та індивідуальної свідомості. Розв’язка цієї ситуації може бути різною:

1)спроба розв’язати цю конфліктну ситуацію шляхом узгодження пов’язання цих протилежних начал, як у “Вавилонському полоні”, “Руфіні і Прісціллі”, “Камінному господарі”.

*Гнітить нас ганьба тяжче від кайданів,
гризе нас гірше, ніж залізні пута.
Терпіння кайдани — то не світський сором,
забуть їх, не розбивши, — гірший стид.
Нам два шляхи : смерть або ганьба, поки
не знайдем шляху на Єрусалим [3; 3, 166].*

2)примирення неможливе, що веде до нових конфліктів “На руїнах”, “В дому роботи — в країні неволі”, “У пущі”, “Оргія”, “Бояриня”.

*“Щоб ти зробив, якби ти вільним став?
... затопив би увесь сей край неволі”[3,3,268].*

Як бачимо, тип фізичної свободи представлений опозиціями маса-індивід свобода — рабство, завдяки яким Л.Українка приходять до висновку, що без фізичної свободи не можлива духовна самореалізація особистості. Ці опозиції представлені архісекою свобода-рабство, та диференціальною секою маса-індивід.

Естетичний тип концепту “свобода” базується на опозиції “свобода-несвобода”, тобто на протистоянні серця і розуму індивіда, що дає право говорити про індивідуальні цінності персонажа і розглядати їх як потенційні семи. Цей тип свободи репрезентований у драматичних поемах “Блакитна троянда”, “Прощання”, “Одержима”, “Лісова пісня”, “Айша й Моххамед”. У персонажів цих драматичних творів Лесі Українки в основі естетичної свободи лежить не стільки почуття, скільки душа, бажання, змога індивіда чи ні протистояти цій зовнішній ситуації. Герої Лесі Українки часто різко протиставляють себе зовнішньому оточенню (“Одержима”, “На руїнах”, “У катакомбах”, “Три хвилини”, “У пущі”, “Оргія”).

*“ Я сподівався на довічну волю в громаді вашій,
але ви й на мить “солодкого ярма”
не здатні скинуть ” [3,259].
“ Не знаю сам , чи я клясти,
чи я святити маю той час,
як я з неволі йшов на волю, —
чи з волі у неволю — як сказати ” [3,259].*

Естетична свобода — це прагнення людини до прекрасного, через вибір свободи, любові та свідомої відповідальності за цей вибір. Така особистість керується суб’єктивними поняттями і веліннями серця. Ще вищим проявом свободи можна вважати свободу етичну. Залежно від типу мислення та форми світосприйняття моральний конфлікт у творах такого типу реалізується у двох площинах: християнської моралі (“Руфін і Прісцілла”, “На полі крові”, “Йоганна, жінка Хусова”, “У катакомбах”, “Адвокат Мартіан”) та індивідуальному виборі етичної свободи (“Три хвилини”, “Оргія”, “У пущі”, “Боярина”, “Кассандра”, “Камінний господар”).

Твори християнської тематики присвячені заздалегідь визначеній ідеї (у листі до А.Кримського від 9 лютого 1906р.), відображають протистояння свободи етичної-естетичної. Тут поняття свободи трактується через опозицію добра — зла. “В концепції Лесі Українки неволя (полон) значить визнання над собою виробленої власною свідомістю влади етичного закону. Це наскрізь інтелігібельне поняття, твориме диктатом особливого світосприйняття. В такому разі можна говорити про абсолютну свободу “невільників” Лесі Українки, адже кожен сам моделює свою неволю, кожен обирає її сам” [4,21].

“Самозмодельована неволя” представлена у драматичних творах християнської тематики, де свобода героїв — це добровільна відмова від неї за велінням вищого етичного закону. Саме ця неволя, відмова від свободи рятує індивіда від знищення абсолютною свободою. Ця здатність добровільно обмежити власну свободу свободою іншого є основою для багатьох Лесиних героїв: Руфін у “Руфіні і Прісціллі”, Долорес у “Камінному господарі”, Антей в “Оргії”.

*І я сконаю, тим-то саме час
мої всі вади розсудити щиро.*

*Скажу тобі: я справді гріх вчинив,
я одурити хотів, але не їх, і не тебе...
себе, Прісцілло [3;4,285].*

Як бачимо, етична свобода — це воля індивіда до сповідування вищого духовного закону, це обов'язок, що нав'язаний особистості зовнішніми обставинами. Однак за концептуальною авторською логікою зовнішній обов'язок, зовнішня залежність може призвести до духовного полону, до руйнації внутрішньої свободи і знищення особистості. Найвищим проявом реалізації концепту “свобода” є етична свобода, коли індивід спрямовує всі свої зусилля та волю на реалізацію власного “я” в ім'я вищого духовного закону чи в ім'я свободи іншої людини. Такий психологізм та розширення потенційної семи концепту свобода приводить до бажання “своїм життям до себе дорівнятись”, тобто реалізується прагнення індивіда проявити власне “я” у межах цього вищого етичного закону. Спроможність такого вибору залежить від тих моральних цінностей, якими керується індивід, які є визначальними для його внутрішньої свободи.

Та внутрішня свобода (етична) неможлива при фізичному рабстві, як у випадку з Антесом в “Оргії”. У цьому творі переплелися три типи свободи — фізична, естетична, етична. Для Антея, який прагне етичної свободи, перебування у фізичному й духовному полоні стає смертельним. Звільнення від цього полону можливе тільки через смерть. Для ряду персонажів Лесі Українки свобода через смерть є тим катарсисом, тим вивільненням духу, що веде до фізичного знищення тіла, заради збереження духу. Свобода через смерть стає бажаною для Антея “Оргія”, Кассандри “Кассандра”.

*Колись була пророчиця Кассандра,—
вона згоріла на пожежі в Трої,
слова її пророчи спопеліли,
і вітер їх розніс ген — ген по морю...[3,4,99].*

Як зазначає у своїй роботі Л.Демська, “наскрізне осмислення проблеми індивідуальної свободи у драматичній спадщині Лесі Українки можна схематично представити у вигляді певного філософського трикутника, у якому фізична свобода виступає першо-

основою естетичної та етичної, а точка перетину двох останніх є тим ідеальним станом, до якого, за світоглядними уявленнями Лесі Українки, повинна прагнути особистість” [5,13].

Таким чином, концепт свобода у драматичних творах Лесі Українки репрезентує особистість, яка по-справжньому може бути вільна в умовах зовнішньої та внутрішньої свободи, тобто коли для самореалізації немає перешкод, коли прагнення серця не суперечить моральним духовним законам. Різні типи свободи представлені опозиціями, а найбільше-потенційними семами, що ілюструють авторське розуміння свободи і втілюються в системі персонажів драматичних творів.

1. Степанов Ю.С. Словарь русской культуры. Константы. — М., 1997.
2. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология. — М., 1977.
3. Українка Леся Зібрання творів: У 12 т. — К., 1976-1978.
4. Мейзерська Т.С. Проблеми індивідуальної міфології (Т.Шевченко-Леся Українка). Автореф. д-ра філол. наук. — К., 1997.
5. Демська Л. Проблема індивідуальної свободи в драматургії Лесі Українки. Автореф. ...канд. філол. наук. — К., 2000.

Е. В. Боєва

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ТОПОСУ В ПРОЗІ М. КОЦЮБІНСЬКОГО І В. ВИННИЧЕНКА

Резюме

Стаття присвячена вивченню засобів актуалізації художніх конотацій та стилістичного потенціалу реального українського топонімікону в художніх текстах М.Коцюбинського і В.Винниченка.

Ключові слова: топонім, художній твір, Україна, Дніпро, Київ.

Summary

The article is devoted to the investigation of the means of foregrounding of artistic connotations and stylistic potential characteristic to real Ukrainian toponymicon of K.Kotsyubinsky and V.Vinnitchenkos' artistic prose.

Key words: toponym, art work, Ukraine, Dnieper, Kyiv.

Торкаючись процесу концептуалізації топоназв у художньому тексті (ХТ), зазначимо, що цей шар онімної лексики невіддільний від просторового фактора. Як відомо, саме художній простір визначає художній локос, що, у свою чергу, породжує певний топо-